

ЛАНДШАФТНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЗАЩИТЕНИТЕ ТЕРИТОРИИ В ОБЩИНА ЕЛЕНА

Галин Петров

Landscape characterization of preserved territories in Elena municipality

Summary: Short characterization of preserved areas in Elena municipality are presented in this article. These areas are four in four different categories by Bulgarian ecological legislation. Some local distinctions in these areas are presented, using some landscape indices (geomasses). Also some ecological problems are marked in the article. The main conclusion is – territories are with good ecological status, corresponding with their legislative statute, but monitoring of their natural development is necessary in the future.

Keywords: landscapes, conservation, reserve, ecological problems, beech forests, beech-hornbeam forests, Elena municipality.

Община Елена е разположена в югоизточната част на Великотърновска област. Заема площ 671,4 кв. км и има население 11 390 души. На територията на общината се намират единственият във Великотърновска област резерват, единият от двата поддържани резервата, една защитена местност и една природна забележителност. Тези защитени територии обхващат общо 144,2 ха или 0,21% от територията на общината, което по-малко от съответния показател отнесен за цялата област – 0,86% (4002,8 ха) (10).

Резерватът „Бяла крава” (93,5 ха) се намира на североизток от връх Чумерна, в землището на с. Костел. Обхваща част от билото и от северния склон на Елено-Твърдишка планина. Обявен е през 1968 г. (заповед № 508/28.03.1968 г. на МГТП), за охрана на девствения характер на вековна букова гора. През 1974 г. площта му е разширена (4). През 1992 година се проучват възможностите за сливането на резервата „Бяла крава” с намиращия се на изток от него резерват „Сини бряг” и за разширяване на границите чрез обхващане и на местността Черна река. Установява се, че това не е целесъобразно. На част от територията между двата резервата са създадени иглолистни култури, които нарушават връзката на естествените горски ландшафти в добро естествено състояние и с богато видово разнообразие. На север тази връзка се прекъсва от ремонтирания и поддържан път за извозване на дървесна маса. Констатирано е и заболяване на дъбовите насаждения от трахеомикоза с процент на съхнене 15-25%. В последствие „Сини бряг” е прекатегоризиран в поддържан резерват с площ 39,5 ха и буферна зона от 151,9 ха.

Резерватът „Бяла крава” включва стръмни пресечени терени със северно и североизточно изложение на надморска височина от 800 до 1060 метра. Самият връх Бяла крава е с височина 1057 м. От резервата води началото си река Бело-кравецница (тече в направление югоизток-северозапад), която заедно с други притоци формира Трашлийска река, наричана по-надолу по-течението Костелска река. В централната част на резервата е разположено скално образувание в светлосиви тонове, което гледано отстрани и отдалече прилича на крава. То е дало името на върха и на защитената територия.

Скалната основа е представена основно от мергели, а също пясъчници и аргилити – мергелна задруга по билото (тъмносиви алевроитови мергели – $9K_2^1$) и основна теригенна задруга (IIK_2^{cm}), а на по-малка надморска височина се появяват и скали с юрска възраст (флишка задруга – $3J_2$) (5).

Почвите са от типа камбисоли (тъмнокафяви планинско-горски) слабо до средно каменливи, уплътнени. По механичен състав са средно пясъкливо-глинести. Почвеният профил е с мощност 60-80 cm, а хумусният хоризонт е от 20 до 30 cm с троховидна или зърнесто-троховидна структура. Педомасите са от порядъка на 7500–10 300 t/ha.

В рамките на резервата се включват и два масива от голи скали. По-големият от тях се намира в неговата северната периферия, а другият – в централната част.

„Бяла крава” е типичен горски резерват. Основният дървесен вид е обикновеният бук. Той е с естествен семенен произход.

Чисти букови насаждения има в югозападната и източната част на резервата. В североизточната и северозападната част букът е примесен с обикновен габър, а в централната част – с явор, като участието на посочените видове е около 10%. Освен това единично са представени и видовете шестил, дива череша, дребнолистна липа, брекия и трепетлика.

С най-голяма възраст са буковите насаждения в централната и югозападната част на резервата – 150-160 години. Отделни дървета са на възраст над 200 години. Височината на дърветата е 25-26 m, а диаметърът им от 38 до 42-46 cm. Гората е от втори бонитет, а пълнотата е 0,5-0,6. Тези най-стари насаждения заемат над 70% (70,98%) от територията на резервата.

В източната и северозападната част средната възраст на бука е 130 години, със средна височина 23-29 m и диаметър 34-38 cm. Въпреки еднаквата възраст буковите дървета в северозападната част са по-високи (средно с 6 метра) и с по-голям диаметър. Сравнително по-младо е буковото насаждение в североизточната част на резервата, на границата с масива от голи скали – 90 години. Там дърветата са със средна височина 12 m и диаметър 18 cm. Това обуславя и най-малките количества дървесна фитомаса – 118,9 t/ha. Този показател има най-високи стойности за източната и централната част на защитената територия – 229,2 t/ha. Останалите части заемат междинно положение – югозападната с 183,1 t/ha и северозападната с 218,3 t/ha.

Като подлес са разпространени различни храсти – червен глог, офика, черен бъз, а по-течението на р. Белокравецница – черна елша. В състава на подлеса участие имат също нискохрастовиден вид зеленика, планинска елша, мекиш, ива. Интересен храст под буковия склоп е лавровишната – вечнозелен реликтен вид, характерен за тази част на Стара планина и за Странджа.

По припечните терени се срещат обикновен лешник и смрадлика. Разпространен е и келявият габър. По сенчестите и влажни места се среща обикновения бръшлян. Голямо разнообразие на територията на резервата показват папратите – обикновена мъжка папрат, магданозена крехка папрат, обикновена женска папрат, обикновена сладка папрат, обикновен змийски език.

В подлеса участват и редица тревни видове – горска светлика, горска ливадина, дланевидна острица, луковична горва, мечи лук, момкова сълза, лев-руда, лазаркиня, лизула, дебриянка, сгърбун, копитник, слабонога и др. По повлажните и сенчести места се срещат зловонен и обикновен здравец, бял оман, редкокласа острица, кръглолистна каменоломка. По каменистите и влажни места са разпространени енчец, пластица и др.

На места гората е разнообразна от малки поляни, на които са представени полска светлика, обикновена полевица, горски вейник, същинска ливадина, подбел, влакнеста горва, кантарион, горска ягода, малина, карамфилчета, полски хвощ, чобанка и др. В близост до скалните масиви се срещат волският език, изтравничето, тлъстигата, кървавочервения здравец, гълъбовия здравец.

Поляна с площ около 2 дка се намира в североизточната част на защитената територия. Опирайки се на изследванията на Стоянов и др. (7) може да се предположи нейният естествен произход и тя да се разглежда като естествено продължение на планинските ливади, намиращи се под връх Чумерна.

Животинският свят е разнообразен като от едрите бозайници се срещат благороден елен, сърна, дива свиня, лисица, а по-дребни представители са заек, белка, златка и др. От птиците характерни са бекасът, бухалът, различни видове сови, гривекът, сивата врана, кукувицата, както и обикновен мишелов, гарван, гробар, планинска стърчиопашка, черен кълвач и други. Последният е включен в Червената книга на страната като рядък вид. Установени са и други редки видове като обикновен тритон и дъждовник.

От насекомите се срещат голямо пауново око, адмирал, венерина седефка, шарената синапица, обикновената седефка, буков сечко, везиканти, земни пчели, златка, русалка, подскачащи бегачи и др. (4)

Резерватът, макар и слабо е засегнат от негативното въздействие на човека. Преди няколко години на територията му е правен опит, при това без разрешение, да бъде каптиран карстов извор в северната част с дебит 22 l/min (2) (към т.нар. водопровод „Група Беброво“). Извършвана е и изборна сеч.

От гледна точка на съставянето на ландшафтна карта на северния склон на Елено-Твърдишка планина, логично е, въпреки очертаните локални различия, цялата площ на резервата да бъде включена в обхвата на един вид ландшафти:

планински, умерени хумидни на мезофитните букови гори ерозионно-денудационни върху камбисоли (тъмнокафяви горски почви). В този смисъл отделните поляни и голи скали в рамките на защитената територия са с ранг на микрорландшафти или елементарни ландшафти в рамките на вида ландшафт.

Към резервата е създадена буферна зона с площ 226,8 ха. В нея са включени чисти букови насаждения или такива с преобладаване на бук, като в състава им влизат още явор, дребнолистна липа, обикновен габър, планински ясен, бреза, зимен дъб, шестил, брекия, дива череша и др. Около 4% от буферната зона е заета от смесени широколистно-иглолистни култури, в които се включват обикновена ела, дугласка ела, смърч и бял бор.

Поддържаният резерват „Хайдушки чукар” се намира в Твърдишкия проход, в землището на с. Буйновци на 67 km югоизточно от Велико Търново. Има площ 33,9 ха. Разположен е на югозапад от местността Петкова рътлина и на запад от местността Марков бук. Южната му граница се очертава от линията на старопланинското било. Надморската височина е от 1100 до 1256 м, теренът е силно пресечен, на места до много стръмен с наклони от порядъка на 25-34°, като максималните наклони са в северната част на резервата. Големите наклони сами по себе си не са заплаха за нарушаване на екологичното равновесие, защото територията е добре залесена, липсват оголени от растителност терени, които биха могли да са причина за развитие на интензивна ерозия. В югоизточния ъгъл на поддържания резерват се намира вр. Хайдушка чука (1256 м). Терените са със североизточна и северна експозиция.

Резерватът е обявен с цел опазване и поддържане на вековна букова гора със заповед № 508/28.03.1968 г. на МГП. Със заповед № РД-389/15.10.1999 г. резерватът е прекатегоризиран в поддържан резерват със същото име. Все още не е изработен план за управление на защитената територия. До неговото изготвяне са в сила наредбите и ограниченията от заповедта за прекатегоризирането му. В тази връзка РИОСВ – В. Търново основателно спира инвестиционно предложение за изграждане на кътове за отдих в границите на резервата, като противоречащи на член 27 и 28 от ЗЗТ (11).

„Хайдушки чукар” е свързан с борбата на народа ни за свобода. Участъкът, на който е разположен, е естествена височина, осигуряваща широк обзор, поради което тук са намирали убежище четите на Панайот Хитов, Филип Тотю и капитан дядо Никола, откъдето е дошло и името му (8).

Скалната основа е изградена най-вече от пясъчници, а също и алевролити, глинести мергели и варовити глинени (задруга на дебелопластовия флиш – 11Pg₁ – Pg₂) (6).

Почвеният тип е камбисоли (кафяви горски), глинеесто-песъкливи по механичен състав, рохки. На базата на два почвени профила изчислените количества педомаси са 10 400 и 15 800 t/ha. Почвата е неерозирала. Мощността на хумусния хоризонт е съответно 20 и 23 cm. Големите количества педомаси при втория профил се дължат на голямата мощност на В-хоризонт – 120 cm. Почвената реакция е слабо кисела до кисела.

„Хайдушки чукар“ е типичен горски поддържан резерват. Основният дървесен вид е обикновеният бук, който има естествен семенен произход. Състоянието на горите е добро, възобновяването им се извършва по естествен път. С най-голяма възраст – 180 години – са буковите дървета в централната и южната част на защитената територия. Те са с височина 22-25 m и диаметър 38-46 cm, като по-високите и по-дебелите дървета са в южната част. Там запасите от дървесна фитомаса са 254,3 t/ha, докато в централната част са 196,4 t/ha.

Буковите дървета в северната част са на възраст 120 години и съответно са с по-малка височина (23 m) и по-малък диаметър (средно 34 cm). Там запасите от дървесна фитомаса са 262,1 t/ha. Причина за това е по-голямата пълнота – 0,8.

Освен обикновения бук, единично са представени и други дървесни видове – явор, шестил, брекия в северната част; явор в централната част; явор и шестил в южната част. Срещат се също трепетлика и обикновен габър. От храстите са разпространени обикновена леска, черен бяз и къпина. Тревната покривка е представена от лазаркия, дива салата, слабонога, заешки киселец, копитник и др. По-голямо е видовото разнообразие на тревите при изсветлените места на гората и по малките поляни.

Подрастът е представен от бук и явор, като височината му в северната и централната част е 0,4 m, а на юг – 0,5 m. Съотношението между бука и явора в подраста е около 80:20% до 90:10% в централната част.

В района могат да се видят много бозайници, включително елен, сърна, дива свиня, лисица, белка, катерица, заек, а от птиците – гарга, гривек, кукувица, някои пойни и нощни грабливи птици, кълвачи и др. (8)

Около поддържания резерват е създадена буферна зона с площ 181,8 ха. Основният дървесен вид в нея е обикновеният бук. Той има семенен естествен произход, а дърветата са на възраст 110-120 години с височина 21 m, среден диаметър – 30 cm. Срещат се още явор, шестил, обикновен габър, зимен дъб, а от иглолистните изкуствено са внесени бял бор и смърч. Иглолистните са характерни най-вече за южната част на буферната зона т.е. за южния склон Елено-Твърдишка планина. Там са разположени и няколко поляни с големина от 0,2 до 0,6 ха.

Малката площ на поддържания резерват поставя някои специфични въпроси и проблеми. Нужни са изследвания относно състоянието на ландшафтите и методите на тяхното управление и поддържане. Трябва на базата на съвременното състояние да се предвидят бъдещите сукцесионни процеси. Необходимо е внимателно анализиране на състоянието на буферната зона и евентуално предприемането на съответните мероприятия. Известни проблеми могат да възникнат при интензивно движение по пътя Елена-Твърдица. Северозападната граница на буферната зона е очертана именно от този път, а южната граница – от разклонението към Боров дол и Шивачево. На североизток, изток и запад буферната зона достига в непосредствена близост до земи, които са извън горския фонд. В този смисъл едва ли би могло да се предвижда в бъдеще

разширяване на резерватната територия и на буферната зона. Посочените причини и прекалено голямата отдалеченост от съседни защитени територии е пречка за евентуалното изграждане на екологични коридори. Проблеми могат да възникнат и при интензивно развитие на маршрутния туризъм, тъй като по южната граница на поддържаения резерват преминава част от туристическия маршрут Ком-Емине, между хижите „Буковец“ и „Чумерна“. В близост до територията на резервата се намира ловният участък „Буковец“, обстоятелство, създаващо заплахата от незаконен лов на дивеч.

Належаща е необходимостта от изработване на план за управление на поддържаения резерват. По южната му периферия преминава туристическата пътека „По стъпките на четата на Хаджи Димитър“, благоприятстваща развитието на учебен и познавателен туризъм (2), но и носеща потенциална заплахата за защитената територия.

Защитената местност Слона е разположена в землището на с. Тодювци, община Елена. Обявена е за защитена местност със заповед № 333/16.05.1991 г. на МОС с обща площ 13,3 ха. Първоначално са обявени за природна забележителност група дървета със средна височина 16 m, среден диаметър 0,90 m и средна възраст 700 години – зимен дъб, благуи и цер (заповед № 978/26.12. 1979 г. на КОПС при МС), а по-късно със заповед № 233/04.04.1980 г. на КОПС и вековна дъбова гора в местността Слона. С обявяването през 1991 г. за защитена местност, посочените две природни забележителности са заличени и включени в територията на защитената местност.

Вековният дъб „Слона“ е забележителен с това, че е най-старото дърво в област Велико Търново, на второ място в страната след „Гранитския дъб“ и на една възраст с „Байкушевата мура“ – 1300 години (1). Дървото е летен дъб с височина 24 m, обиколка 7,5 m и диаметър 2,5 m. (9) В близост до него са разположени и други внушителни по своите размери вековни дъбови и габъррови дървета.

Защитената местност се намира западно от с. Багалевци на територията на ДЛ „Буйновци“ като северната му граница се очертава от р. Веселина. Настоящем, съгласно новия лесоустройствен проект на Държавно лесничество „Буйновци“, местността обхваща площ 13,6 ха (12). Заема долната част на склон с наклон 21° със северно изложение с надморска височина около 400 m. Скалната основа е представена от варовити глини и пясъчници. Почвите са от типа лувисоли (сиви горски) глинесто-песъчливи, рохки.

От дървесната растителност най-голямо е участието на обикновения габър. Дърветата са 30 годишни със средна височина 18 m и диаметър 80 cm. Около 10% е участието на келявия габър, който е с височина около 8 m и среден диаметър 6 cm. По слабо е участието на зимния дъб като основно дърветата са 200 годишни. Тяхната височина е 18 m, а средния диаметър – 80 cm. Единично се среща и обикновен бук. Дървесната фитомаса общо е около 53,9 t/ha.

Гората е с неравномерен строеж. На места гъстотата на дърветата на единица площ е сравнително голяма, но другаде те се разреждат дотолкова, че формират вид подобен на паркови ландшафти. В централната и южната част на защитената местност има поляни.

През 1995 г. започва съхнене на вековното дърво „Слона“. Предполага се, че причината е старост, тъй като не се забелязват следи от вредители и болести. През 2002 г., когато посетихме защитената територия дървото беше напълно изсъхнало и част от клоните му бяха паднали по земята (отпад). Същевременно голяма част от зимните дъбове в защитената местност са обхванати от суховършии. Семеносенето при тях е затруднено. В резултат на това в подраста навсякъде владее обикновения габър, което говори за постепенна сукцесионна смяна и превръщането на смесената гора в габърова с единично представяне на другите видове. Такива процеси са установени и в други части по северния склон на Елено-Твърдишка планина и в южната част на Предбалкана. Не случайно една от отбелязаните мерки в лесоустройствените проекти на ДЛ „Буйновци“ и ДЛ „Елена“ е борбата против експанзията на обикновения габър (12,13). Изсъхналите клони и стебла на дърветата представляват и друга опасност – те могат да станат благодатна почва за вредители и гъбни заболявания.

Природната забележителност „Водопад на река Мийковска“ е обявена със заповед № 1427/13.05.1974 г. на МГОПС с площ 3,2 ха. (9,10) Намира се край село Христовци, община Елена, представлява водопад с височина на пада 9 м.

На базата на направения кратък преглед на състоянието на защитените територии в община Елена могат да бъдат изведени някои изводи:

- Защитените територии отговарят на статута, който имат по ЗЗТ;
- Необходимо е внимателно да се следи състоянието и естественото развитие на защитените територии. Това произтича от факта, че те са със сравнително малки площи и за разлика от други подобни обекти в Средна Стара планина не бяха включени в обхвата на по-крупна природозащитна единица (НП „Централен Балкан“);
- В непосредствена близост до защитените територии се намират селища и селскостопански земи (ЗМ „Слона“), преминават пътища (ПР „Хайдушки чукар“) и туристически маршрути или са разположени горски площи с изкуствено внесени видове;
- Изградените буферни зони изпълняват своите функции, но е необходим мониторинг на тяхното състояние и евентуалното предприемане на съответните мерки. Предвид състоянието на горския фонд не е реалистично да се предприемат стъпки за тяхното разширяване. Същото се отнася и за самите защитени територии;
- Внимателно трябва да се подхожда към перспективите за развитие на туризма в района, особено що се отнася до резервата „Бяла крава“. Доколкото такъв е възможен в рамките на резерватите и поддържаните резервати, той е свързан единствено с посещения с научна и образователна цел.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Асенова, М.** Защитените територии във Великотърновска област. Проблеми на географията, 2-3, 2004.
2. **Великов, В., К. Джанабетска, М. Асенова.** Възможности за развитие на устойчив туризъм в защитените територии на Великотърновска област. Проблеми на географията, 2000, № 1-4.
3. **Георгиев, Г.** Националните и природните паркове и резерватите в България. С., 2004.
4. **Иванов, И.** Резерватът Бяла крава. Природа и знание, 1987, № 9.
5. **Кънчев, И.** Обяснителна записка към геоложката карта на България М 1:100 000. Картен лист Сливен. С., 1995.
6. **Кънчев, И., Т. Николов, Н. Рускова, В. Миланова.** Обяснителна записка към геоложката карта на България М 1:100 000. Картен лист Твърдица. С., 1995.
7. **Стоянов, Н., Т. Георгиев, Ив. Ганчев.** Бележки върху пасищната растителност в Еленско. Изв. на Ботан. институт на БАН, 4/1955.
8. **Тошков, М.** Резерватът „Хайдушки чукар”. Природа и знание, №. 7, 1986.
9. *** Доклад за състоянието на околната среда през 2002 година. РИОСВ – Велико Търново. В. Търново, 2003.
10. *** Доклад за състоянието на околната среда през 2005 година. РИОСВ – Велико Търново. В. Търново, 2006.
11. *** Закон за защитените територии. Държавен вестник, бр.133, 1998.
12. *** Лесоустройствен проект на ДЛ “Буйновци”, Великотърновска област. Т. I – Обяснителна записка. С., 2002.
13. *** Лесоустройствен проект на ДЛ “Елена”, Великотърновска област. Т. I – Обяснителна записка. С., 2002.